

2/5

17

Vårtal till Stockholms studenter

Av HERBERT TINGSTEN

LÄT MIG BÖRJA med ett par personliga erinringar som inte saknar sammanhang med det jag vill söka få sagt i dag. Två gånger under kriget var jag inbjuden att vid tillfällen, liknande det nuvarande, tala till Stockholms studenter. Den ena gången var vid recentiorsfesten 1940, då läget syntes svårt, nästan hopplöst; det är inte lätt för er som är unga att förstå att ett Hitlervälde, med obegränsad makt och obegränsad grymhet framstod som möjligt, ja, för många som sannolikt, i Europa och i vårt land. Det fanns en tendens att böja sig inför det till synes ofrånkomliga, med dess förnekande av de värden som var och är våra egna och att göra det just med stöd av våra egna värderingar. Framsteget präglar trots allt historien, sade man; de stora händelserna, revolutioner och krig, verkar på lång sikt i framstegets tjänst, som vilddjur obönhörligt bundna vid kulturens triumfvagn, och det är därför vår plikt att med jämnmood uthärda förnedringen, i visshet om att den bär oss mot en framtid av lycka. Jag sökte betona det självfallna att en sådan framstegslära är falsk, att ingen försyn, intet öde, ingen naturlag garanterar en utveckling liktydig med förbättring, att det onda inte får prisas som en hemlig dörr till det goda, att vi inte med böjda huvuden skall beundra historiens marsch, utan så långt vi kan det skall fatta ståndpunkt och handla enligt vår ståndpunkt. Då jag för i dag tio år sedan hade i uppdrag att tala vid vårens ankomst var det naturligt att glädja sig över att det tyranni som under så många år vunnit segrar stod inför sammanbrottet; det var också naturligt, eller åtminstone ursäktligt, att tänka sig världens organisation i tecknet av segrarnas samför-

stånd och försoning mellan folken.

Då man tänker tillbaka på gamla uttalanden av denna allmänna art blir man slagen av hur ofälliga, för stunden anpassade de verkar. Även uppriktigheten och ärligheten blir godtyckliga; det finns så många sanningar, åtminstone polemiska, så många rimligheter att välja bland. Och vilja till optimism är nästan ett tvång i sådana sammanhang, åtminstone det minimum av optimism som krävs för att tala och andas; redan bannlysandet av det vardagliga käbblet medför en förstoring och försköning; i stor omfattning lever vi dock i detta käbbel. Jag vill förutskicka detta då jag på ett par punkter söker diskutera dagens perspektiv.

*

En angreppspunkt mot vår tid är att vi inte tror. Stjärnorna har tagits ned från himlen, som en fransk radikal belåtet förklarade för femtio år sedan; den tro på sanktioner utanför jordens liv som eldat, tröstat och givit trygghet är försvunnen, säger de kristna. Därför har vi blivit tomma och grymma och hyllat falska profeter. En lysande katolsk samhällskritiker har skildrat den mänsklighet som skall leva då Gud är död. "Den nya statens medborgare uppmuntras att se på arbetaren i koncentrationslägret inte med kärlek eller med dess dåliga ersättning medlidande, inte ens med hat, utan med total liktydighet. De starka kommer att utnyttja de svaga effektivt och utan oro, ty, eftersom alla har samma möjligheter, vad har de svaga att klaga över? Komplicerade sinness tillstånd blir utomordentligt sällsynta. Den moraliska atmosfären blir kall och klar, och föremålen kommer att te sig helt annorlunda än vad de tyck-

tes vara i den egendomliga solnedgång som är kristendomens sista år." Det är anklagande förutsägelser som möter överallt, i våldsamt lidelse hos dem som i personlig skräck ser framför sig en värld utan helgade värden, i obesvärad affärslöshet hos dem som hoppas att Gud, liksom mjölkpriser och skattereformer, är värd tio tusen öster vid ett val.

Det vore simpelt att i denna alltför utbredda, alltför aggressiva pragmatism se något för de religiösa utmärkande. De verkligt troende ser inte i Jesus eller Gud något matnyttigt, för tiden eller evigheten, utan gestalter som kommer dem att brinna av kärlek och längtan till efterföljelse.

Men mot den tankegång jag skisserat finns sannerligen mycket att invända. Med den kristne historikern Butterfield kan vi svara att ett värre pinande av andra än i striderna mellan de kristna inte förekommit ens i vår tid. Vi kan med samma stöd påminna om att det är den världsliga humanismen som förmildrat statens handlande och människornas seder. Så i detalj, så samvetsgrant och ivrigt har sällan olyckliga, sjuka och gamla människors lott debatterats som i vår tids sekulariserade svenska samhälle. Det är fåfängt att söka drabba de demokratiska samhällena med de beskyllningar som hämtats ur kampen mot nazism och kommunism. Vi kan peka på att både troende och icke-troende kämpat mot vad vi ser som det onda, att både troende och icke-troende förtryckt, torterat och böjt sig för de härskandes onda bud.

Dock, de väsentliga problemen står kvar. Vi som inte tror kan säga att det är omöjligt att konstruera en Gud som inte är antingen ointressant eller orimlig. De som tror kan säga att vi inte vet hur en värld som under lång tid självklart, obekymrat, levit utan sanktioner värden skall bli beskaffad. Det synes mig svårt att komma från att för de flesta står här sanningen mot nyttron.

Men även i förnekelsens hus finns många boningar. Vår litteratur, vår poesi är full av övergångar, av symboler med osäker täckning, av fantasier på gränsen. Ofta finns tillfälle att här tala om en slapphet i tänkandet, som anständigtvis låter sig presenteras blott i bunden form. Ofta kan det vara frestande att erinra om det franska ordet att i klart vatten ser man botten nära, i grumligt vatten blir djupet omätligt. Likaväl är det här rimligt att tala om subtilitet och en insikt som spränger klarhetens ram.

*

Vår tid är kollektivismens, massmänniskans, nivellerings, likriktningens, ofrihetens. Det är ett fördömande som sedan årtionden upprepats i otaliga variationer. En rad författare — Huxley, Orwell, Karin Boye, Kafka — har skildrat det samhälle som hotar, ett samhälle med människor som kämpar hopplöst mot helheten, som slår knogarna blodiga på ämbetsdörrarna, som förgäves söker sig fram till det Slott, det drömslott där makten och rättfärdigheten väntar, som i resignation, feghet, lydaktighet och karriärism görs om till statens ödmjuka tjänare. En rad politiska tänkare har eggat till kamp mot denna framväxande stat — en gudsstat, inte därför att staten följer Guds vilja utan därför att den ersätter Gud — de har sagt den redan vara förverkligad eller har förklarat den oundviklig. Redan för

sextio år sedan skrev Herbert Spencer att kollektivismens slutliga resultat "skulle bli ett samhälle som det gamla Peru... där massan av folket, uppdelad i avdelningar om 10, 50, 100, 500 och 1.000, styrda av tjänstemän av motsvarande grad och bundna vid sina respektive distrikt, övervakades i sitt privata liv likaväl som i sitt arbete och hopplöst trälade för att upprätthålla den härskande organisationen".

Inför de totalitära systemen verkar bilder som dessa snarare milda än överdrivna. Den utveckling som kollektivismens veder-sakare tror sig kunna fastställa eller förutsäga gäller emellertid alla stater, demokratin — som därmed mister sitt innehåll — likaväl som diktaturen. Sättillvida tror jag oron är befogad som det vid ett visst mått av socialisering eller statsplanering blir omöjligt, även med bästa vilja, att bevara ens den politiska friheten. Hur en fri press — en press ledd av personer som "är oberoende gentemot stat, organisationer och företagare" — skall kunna bevaras om staten övertar produktionsmedlen tycks mig vara en olöslig gåta; detta blott som exempel, men den fria pressen har ändå sedan den moderna folkstyrelsens framträdande betraktats som dess fundament framför andra. Det är därför nödvändigt att vid allt statsinskränkande tänka på den gräns utöver vilken styrelsens makt blir ett intrång i den enskildes frihet.

Men lika viktigt är att fastslå de enorma överdrifterna i de konservativ-liberala ideologernas angrepp och det godtyckliga i de skräckinjagande prognoserna. Ofta talar man som om 1800-talet utifrån enhetliga värderingar vore det stora framstegsskedet i fråga om inre samhällelig utveckling, medan vår tid innebär en regress. Det är tvärtom under de senaste årtiondena som de avgörande reformerna hän emot likställighet, trygghet och ömsesidigt bistånd genomförts. Tag myten om massmänniskan, efter Ortega y Gasset spridd i samtidens debatt. Förr i tiden, det är tankegången, skulle

människorna ha haft självständiga åsikter, ha varit särpräglade och autonoma; nu är de en massa, utan individualiteter, som tänker i flock och handlar i flock. Vad som gör en sådan konstruktion möjlig är att man i ena fallet tänker på några tusen ekonomiskt oberoende intellektuella, i det andra på de väldiga grupper som i våra dagar är aktiva i samhällslivet; att den stora massan för låt oss säga hundra år sedan hade mindre kunskap, var mera behärskad av den oflekterade traditionen, hade ofantligt mycket svagare förutsättningar för resonnement och ställningstagande, det glömmes man och tycks vilja glömma. Eller tag föreställningen om stigande ofrihet, om hur bunden den enskilde blivit genom vad som skett under den tid vi äldre kan överblicka. Här har perspektivet på alldeles samma sätt förvanskats. En rik man var sannolikt friare i Sverige, England eller Amerika vid seklets början än vid dess mitt; han var inte som företagare hämmad av regler och socialpolitiska föreskrifter, hans förfoganderätt över det ägda var nära nog absolut, han kände sig som martyr då skatten ökades från 4 till 5 procent av inkomsten. För det stora flertalet har friheten blivit större genom det ökade välståndet först och främst — vilket inte är statens förtjänst — men också genom alla reformer inom politik, socialvård och undervisning; det finns längre fritid, större frihet i valet av utbildning och yrke, större frihet till politisk verksamhet, den större valfrihet över huvud som den högre standarden ger.

*

Det som nu främst oroar människorna är inte konflikten mellan tro och otro eller mellan de sociala grupperna; religionskrigen är förbleknade minnen, och klasskampen har i de lyckosamma demokratierna degraderats till en paroll som på sin höjd kan användas i festernas yra. Själva världens uppdelning är det stora hotet för framtiden, eller riktigare, att den fria världen hotas av tyranniet.

Hur detta hot är beskaffat har aldrig bättre klarlagts än då den ryska tidningen Pravda för ett par år sedan betecknade den nu avlidne diktatorn som "Själarnas

ingenjör". Mussolinis och Hitlers ideologiska betjänter var fyndiga, men de nådde aldrig fram till en så perfekt precision. Själarnas ingenjör, det är härskaren som genom våld och propaganda formar folket efter sin vilja. Människornas djupaste tro skall helt enkelt gälla det outgrundliga, det växlande som ledaren representerar, den skall gälla själva makten. Så har framstegsteorins tanke på en fulländning av den jordiska tillvaron under uppgivande av den himmelska utopin slagit om i en överflyttning av det gudomligas attribut från himlen till jorden. Och medan skeptikerna kunde betvivla den himmelska gudens förmåga att ingripa, kan ingen betvivla den jordiska gudens kraft; han kan sannerligen inom det väldiga område som är hans slä med blindhet, förgöra amalekiterna och förinta Sodom och Gomorra. Så skall då mänskligheten, den kommunistiska mänskligheten, äntligen nå tron, den oskärade och tveklösa som aldrig hört tvivlets viskningar eller förnekelsens protester. Det skall bli frid i själarna, även om det inte blir fred på jorden. Förr bjöds från detta håll åtminstone ett slags sekulär etik, som utlovade lyckans vinnande med ondskans medel: pina och döda, så blir det bra om hundra år! Nu är det den totala underkastelsen, den totala förnedringen, som förkunnas som frälsningens väg, som den redan vunna frälsningen.

Någon avspänning eller uppgörelse skymtar inte. Politikerna reser, talar och konfererar, problemen står kvar. Genom de nya vapnen har en ny fruktan drabbat människorna. För första gången i historien är det inte religiösa fantasier utan tekniker som talar om möjligheten av jordens snara undergång. Vi bör inte överskatta dessa risker: det är tänkbart att vapnens ohygglighet kommer att avvärja kriget, att ett atomkrig, om det nu skulle komma, inte blir mera ödeläggande än många äldre krig med primitivare vapen, att efter ett skede av kallt krig småningom skall växa fram en varaktig fred och en världsorganisation som garan-

terar freden. För den som, om också på avstånd, levat med i händelserna från 1933 till 1942, som upplevt känslan av skymning och ständigt närmare katastrof under dessa år, är det kanske lättare än för er att bevara en grad av optimism även i dagens läge. Men så mycket är klart att det enande av världen efter skräcken som vi hoppades på och nästan trodde på för tio år sedan inte blir era studentårs signatur — för er, liksom för så många tidigare generationer, blir den yttre spänningen ett inslag i ert sätt att tänka och känna.

*

Det är några saker jag gärna vill sluta med att tillönska er: ett fasthållande och utvecklande av den förnuftsmässiga hållning som är studiernas och forskningens förutsättning, ett avvisande av antiintellektualismen med de lockelser den erbjuder tröttheten, förtvivlan och den andliga fattigdomen. Ett fasthållande också vid den demokratiska humanismens värden; därmed menar jag inte bara att tyranniet skall fördömas och att de skurkar som smyger fram i skumrasket för att förstöra demokratin inifrån skall

bekämpas — de personifieras av senator McCarthy — utan ock-så och framför allt att den obund-na och heta debatten inom de fria staterna skall fortsätta. Det får inte bli någon beskedlig sam-manhållning bakom den stora fronten; det skulle innebära att vår livsstil undergrävs av mot-ståndarna. Denna vaksamhet, som är frihetens pris, kan i vår tid mer än förr förenas med för-hoppningar. Ty vi måste komma ihåg att om motsättningarna i världen är stora, så är det pris som väntar vid deras övervinnan-de större än någonsin: aldrig har mänskligheten haft liknande ut-sikter att nå ett besittningstagan-de av jordens möjligheter.

Detta innebär inte någon re-kommendation av spänningsro-mantik, beredskapsanda och an-spänd aktivitet. Och en sådan

rekommendation vore förvisso meningslös. Det är alltid olustigt att hänvisa till sin egen och sina vänners erfarenhet; det är som att åberopa ett hemligt vittne som inte kan inkallas och förhöras. Men jag tvivlar enligt denna erfarenhet inte på att ett starkt intresse för världens händelser är förenligt med, ja, hos de flesta är ofrånkomligt förenat med för-måga av inre, mera personliga upplevelser. Ni bär alla på frågor, känslor och tankar som kan göra den yttre världen avlägsen och besegrad: kärlek, vänskap, arbets-glädje och lust att tränga fram till nya insikter, längtan och oro och infall. Det är ändå mest i detta ni lever och kommer att leva. Och därför är det, trots att vi lever i vätebombens första år, med tillförsikt jag ber er hälsa vårens ankomst.

MAIGRET PÅ DÅLIGHETER

Den senast översatta boken av Georges Simenon (*Maigret på nattklubb*, Bonniers, 10:50) beskriver med vanlig skicklighet en inveck-lad mordhistoria. Till Simenons bästa deckare hör boken emellertid inte, och för en gångs skull tar det sexuellt raffliga så stor plats att man misstänker pornografiska av-sikter; det hela blir emellertid mera otäckt än lockande.

H. T.-N